ISSN: 2181-4341, IMPACT FACTOR (RESEARCH BIB) – 9.145, SJIF – 5,431

Salimova Durdona Erkin qizi

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti

Pretty.durdona@list.ru

MOLIYA BOZORLARI VA TARTIBGA SOLUVCHILARNING O'ZARO MUNOSABATLARINING ASOSIY XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada moliya bozorlari va ularni tartibga soluvchi organlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning asosiy xususiyatlari tahlil qilinadi. Moliya bozorlari iqtisodiy tizimda kapitalni samarali taqsimlash, investitsiyalarni jalb qilish va iqtisodiy o'sishni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, bozordagi barqarorlikni saqlash, investorlar manfaatlarini himoya qilish hamda moliyaviy xavflarni kamaytirish maqsadida tartibga soluvchi organlarning institutsional va huquqiy mexanizmlari muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada davlat regulyatorlarining nazorat funksiyalari, prudensial talablar, litsenziyalash, oshkoralik va hisobdorlik tamoyillari hamda ularning moliya bozori barqarorligiga ta'siri yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy sharoitda raqamlashtirish, global integratsiya va moliyaviy innovatsiyalar sharoitida tartibga solish mexanizmlarini takomillashtirish zarurati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: moliya bozori, tartibga solish, regulyator, prudensial nazorat, investorlar himoyasi, moliyaviy barqarorlik, litsenziyalash, nazorat mexanizmlari, kapital bozori.

Abstract. This article analyzes the key characteristics of the interaction between financial markets and regulatory authorities. Financial markets play a crucial role in capital allocation, investment attraction, and economic growth. At the same time, regulatory institutions are essential for maintaining market stability, protecting investor interests, and minimizing financial risks. The paper examines the supervisory functions of regulators, prudential requirements, licensing procedures, transparency and accountability principles, and their impact on financial market stability. Furthermore, the necessity of improving regulatory mechanisms in the context of digitalization, global integration, and financial innovation is substantiated.

Keywords: financial markets, regulation, regulator, prudential supervision, investor protection, financial stability, licensing, supervisory mechanisms, capital market.

Kirish

Moliya bozorlari zamonaviy iqtisodiyotning eng muhim institutsional tarkibiy qismi bo'lib, kapitalni samarali taqsimlash, investitsiya jarayonlarini rag'batlantirish va iqtisodiy o'sishni ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. 2023–2024 yillardagi xalqaro statistik ma'lumotlarga ko'ra, global moliya bozorlari hajmi (aksiyalar va obligatsiyalar bozorini hisobga olgan holda) 230 trillion AQSh dollaridan oshgan bo'lib, bu jahon yalpi ichki mahsulotidan sezilarli darajada yuqoridir. Xalqaro kapital oqimlarining o'sishi, transmilliy investitsiyalarning kengayishi hamda raqamli moliyaviy xizmatlarning jadal rivojlanishi moliya bozorlari faoliyatini samarali va barqaror tartibga solishni yanada dolzarb masalaga aylantirmoqda.

So'nggi yillarda moliya bozorlari yuqori darajadagi o'zgaruvchanlik va global xavflar ta'sirida faoliyat yuritmoqda. 2023 yilda global inflyatsiya darajasining o'rtacha 6–7% atrofida shakllanishi, markaziy banklar tomonidan foiz stavkalarining keskin oshirilishi hamda geosiyosiy beqarorlik kapital bozorlarida tebranishlarni kuchaytirdi. Natijada investorlar ishonchini saqlab

qolish, moliyaviy tizim barqarorligini ta’minlash va tizimli xavflarni kamaytirish maqsadida tartibga soluvchi organlarning roli yanada oshdi.

Xalqaro amaliyot shuni ko‘rsatadiki, samarali tartibga solish mexanizmlari mavjud bo‘lgan mamlakatlarda moliya bozorlari barqarorroq rivojlanadi va investorlar himoyasi darajasi yuqori bo‘ladi. 2024 yil holatiga ko‘ra, rivojlangan mamlakatlarda moliya sektorini nazorat qiluvchi mustaqil regulyatorlar tizimi keng joriy etilgan bo‘lib, prudensial nazorat, kapital yetarliligi talablari, oshkoralik standartlari va risklarni boshqarish mexanizmlari qat’iy belgilangan. Bu esa moliyaviy inqirozlar xavfini kamaytirishga xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, moliyaviy innovatsiyalar — fintech, kriptoaktivlar va raqamli to‘lov tizimlarining kengayishi — tartibga solish tizimini yangilash zaruratini yuzaga keltirdi. 2023 yil ma’lumotlariga ko‘ra, global fintech bozori hajmi 200 milliard AQSh dollaridan oshgan va har yili ikki xonali sur’atlarda o‘smoqda. Bunday sharoitda regulyatorlar tomonidan moslashuvchan va muvozanatli nazorat mexanizmlarini joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar sharhi

Asosiy qism

Moliya bozorlari va tartibga soluvchilar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar zamonaviy iqtisodiy tizimning barqarorligini ta’minlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. 2023–2024 yillardagi xalqaro statistik ma’lumotlarga ko‘ra, global aksiyalar bozori kapitallashuvi 110 trillion AQSh dollaridan oshgan, global obligatsiyalar bozori hajmi esa 130 trillion AQSh dollariga yaqinlashgan. Shu tariqa, umumiy moliya bozori hajmi 240 trillion dollardan ortiq ko‘rsatkichni tashkil etmoqda. Bunday ulkan moliyaviy oqimlarni samarali boshqarish va tizimli xavflarni kamaytirish regulyatorlarning institutsional salohiyatiga bevosita bog‘liq.

So‘nggi ikki yil ichida markaziy banklar tomonidan olib borilgan qat’iy pul-kredit siyosati moliya bozorlari faoliyatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. 2023 yilda rivojlangan davlatlarda asosiy foiz stavkalari o‘rtacha 4,5–5,5% diapazonga yetdi, bu esa obligatsiyalar rentabelligi va aksiyalar bahosining qayta shakllanishiga olib keldi. Natijada kapital oqimlarida sezilarli tebranishlar kuzatildi. Xalqaro Valyuta Jamg‘armasi ma’lumotlariga ko‘ra, 2023 yilda global portfel investitsiyalari hajmi 2022 yilga nisbatan qariyb 15% ga kamaygan, biroq 2024 yilning birinchi yarmida barqarorlashuv jarayoni kuzatilgan.

Regulyatorlar tomonidan prudensial nazorat choralarining kuchaytirilishi moliyaviy barqarorlikni saqlashga xizmat qilmoqda. 2024 yil holatiga ko‘ra, Bazel III standartlari asosida kapital yetarliligi ko‘rsatkichlari ko‘plab mamlakatlarda 12–14% darajada saqlanmoqda. Bu bank tizimining moliyaviy shoklarga bardoshliligini oshiradi. Shuningdek, kapital bozorlarida axborot oshkoraligi va hisobdorlik talablari kuchaytirilgan. OECD ma’lumotlariga ko‘ra, 2023 yilda korporativ boshqaruv va oshkoralik standartlariga to‘liq amal qiluvchi kompaniyalar ulushi rivojlangan mamlakatlarda 80% dan oshgan.

Moliyaviy innovatsiyalar sohasida ham tartibga solish mexanizmlari takomillashmoqda. 2024 yilga kelib global fintech bozori hajmi 220 milliard AQSh dollariga yetgan bo‘lib, yillik o‘sish sur’ati 15–20% atrofida baholanmoqda. Kriptoaktivlar bozorining kapitallashuvi esa 1,5 trillion dollardan oshgan. Ushbu segmentlarda tartibga solishning yetarli darajada yo‘lga qo‘yilmagani moliyaviy xavflarni kuchaytirishi mumkinligi sababli ko‘plab davlatlar raqamli aktivlar bo‘yicha maxsus huquqiy bazani joriy etmoqda. 2023–2024 yillarda Yevropa Ittifoqida “MiCA” reglamenti qabul qilinishi, AQShda kriptoaktivlar bo‘yicha nazorat mexanizmlarining kuchaytirilishi buning yaqqol misolidir.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, samarali tartibga solish tizimi mavjud bo‘lgan mamlakatlarda moliya bozorlari o‘zgaruvchanlik darajasi pastroq bo‘ladi. 2023 yilda moliyaviy nazorat ko‘rsatkichlari yuqori bo‘lgan davlatlarda fond indekslarining o‘rtacha volatillik darajasi 18–20% atrofida bo‘lgan bo‘lsa, nazorat mexanizmlari sust rivojlangan bozorlarda bu ko‘rsatkich 25–30%

gacha yetgan. Bu esa investorlar ishonchi va kapital oqimlarining barqarorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, tartibga solish va bozor erkinligi o‘rtasida muvozanatni ta’minlash muhim masala hisoblanadi. Haddan tashqari qat’iy nazorat investitsiya faolligini pasaytirishi, ortiqcha liberalizatsiya esa moliyaviy inqiroz xavfini oshirishi mumkin. 2008 yilgi global moliyaviy inqiroz tajribasi shuni ko‘rsatdiki, nazorat mexanizmlarining yetarli darajada ishlamasligi tizimli xavflarning kuchayishiga olib keladi. Shu sababli 2024 yilga kelib ko‘plab mamlakatlarda makroprudensial siyosat vositalari — stress-testlar, kapital buferlari, likvidlik ko‘rsatkichlari va risklarni erta ogohlantirish tizimlari keng qo‘llanilmoqda.

Umuman olganda, oxirgi yillardagi statistik ma’lumotlar moliya bozorlari va tartibga soluvchilar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar tizimli va o‘zaro bog‘liq xarakterga ega ekanligini tasdiqlaydi. Moliya bozorlari hajmining ortishi, moliyaviy innovatsiyalarning kengayishi va global kapital harakatining jadallashuvi regulyatorlar zimmasiga yanada katta mas’uliyat yuklamoqda. Samarali, shaffof va moslashuvchan tartibga solish mexanizmlari moliyaviy barqarorlikni ta’minlash, investorlar manfaatlarini himoya qilish hamda iqtisodiy o‘sishning barqaror sur’atlarini saqlab qolishda hal qiluvchi omil bo‘lib qolmoqda.

1-jadval.

Moliya bozorlari va tartibga solish ko‘rsatkichlari (2023–2025)

Ko‘rsatkich	**2023 yil**	**2024 yil**	**2025 yil (prognoz/dastlabki)**
Global aksiyalar bozori kapitallashuvi	105 trln AQSh dollari	110+ trln AQSh dollari	118–120 trln AQSh dollari
Global obligatsiyalar bozori hajmi	128 trln AQSh dollari	130 trln AQSh dollari	134–136 trln AQSh dollari
Umumiy global moliya bozori hajmi	233 trln AQSh dollari	240 trln AQSh dollari	252–256 trln AQSh dollari
Global portfel investitsiyalari o‘zgarishi	−15%	+5–7%	+8–10%
Bank kapital yetarliligi (Bazel III)	12–13%	13–14%	13,5–14,5%
Fond indekslari o‘rtacha volatilligi (rivojlangan mamlakatlar)	20%	18–19%	17–18%
Fintech bozori hajmi	200 mlrd AQSh dollari	220 mlrd AQSh dollari	250 mlrd AQSh dollari
Kriptoaktivlar kapitallashuvi	1,3 trln AQSh dollari	1,5 trln AQSh dollari	1,8–2,0 trln AQSh dollari

Manba: *IMF (2023–2025), World Bank (2023–2024), BIS (2024–2025), OECD (2023) rasmiy hisobotlari.*

Jadvalda 2023–2025 yillar davomida global moliya bozorlari va tartibga solish ko‘rsatkichlarining dinamikasi aks ettirilgan. Ma’lumotlar xalqaro moliyaviy tashkilotlar hisobotlari va prognoz baholashlariga asoslangan. Statistik ko‘rsatkichlar shuni ko‘rsatadiki, global aksiyalar va obligatsiyalar bozori hajmi izchil o‘sib bormoqda, bu esa kapital harakati faollashganini bildiradi. Shu bilan birga, 2023 yildagi portfel investitsiyalarining qisqarishi global makroiqtisodiy beqarorlik va foiz stavkalari oshishi bilan bog‘liq bo‘lgan bo‘lsa, 2024–2025 yillarda barqarorlashuv va o‘sish tendensiyasi kuzatilmoqda.

Bank tizimida Bazel III talablariga muvofiq kapital yetarliligi ko‘rsatkichlarining oshishi moliyaviy barqarorlikni mustahkamlashga qaratilgan prudensial nazorat choralarining natijasidir.

Fond bozorlarida volatillik darajasining pasayishi esa samarali tartibga solish va makroprudensial siyosat mexanizmlarining ijobiy ta’sirini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, fintech va kriptoaktivlar bozorining tez o‘sishi moliyaviy innovatsiyalar hajmining kengayganini anglatadi va bu sohada yangi tartibga solish mexanizmlarini joriy etish zaruratini kuchaytiradi.

Umuman olganda, jadval moliya bozorlari rivoji va tartibga soluvchi organlar faoliyati o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni tasdiqlaydi hamda moliyaviy barqarorlikni ta’minlashda samarali nazorat mexanizmlarining ahamiyatini yoritadi.

1-rasm. **Global moliya bozori hajmining o‘sish dinamikasi (2023–2025 yillar).**

Manba: *IMF, World Bank, BIS va OECD’ning 2023–2025 yillardagi rasmiy hisobotlari.*

Mazkur diagrammada 2023–2025 yillar davomida global moliya bozorlari umumiy hajmining o‘sish dinamikasi aks ettirilgan. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, 2023 yilda global moliya bozori hajmi 233 trillion AQSh dollarini tashkil etgan bo‘lsa, 2024 yilda bu ko‘rsatkich 240 trillion dollarga yetgan. 2025 yil uchun dastlabki prognozlarga ko‘ra, umumiy hajm 252–256 trillion dollar diapazonida shakllanmoqda. Bu o‘sish kapital bozorlarining tiklanishi, obligatsiya va aksiyalar bozorida barqarorlashuv hamda global investitsiya faolligining oshishi bilan bog‘liq.

Diagramma moliya bozorlari hajmining izchil kengayib borayotganini ko‘rsatadi. 2023 yildagi pasayish va o‘zgaruvchanlik davridan so‘ng 2024 yilda kapital oqimlarining barqarorlashuvi kuzatilgan, 2025 yilda esa yanada o‘sish tendensiyasi shakllanmoqda. Bu jarayon markaziy banklar siyosatining moslashuvi, inflyatsiyaning bosqichma-bosqich pasayishi va investorlar ishonchining tiklanishi bilan izohlanadi.

Shuningdek, moliya bozorlari hajmining kengayishi tartibga soluvchi organlar zimmasiga qo‘shimcha mas’uliyat yuklaydi. Kapital oqimlarining ortishi tizimli xavflarni boshqarish, prudensial nazoratni kuchaytirish va moliyaviy barqarorlikni ta’minlash zaruratini oshiradi. Shu sababli diagramma nafaqat moliya bozorlari o‘sishini, balki samarali tartibga solish mexanizmlarining muhimligini ham bilvosita aks ettiradi.

Umuman olganda, ko‘rsatilgan o‘sish dinamikasi global moliyaviy tizimning kengayib borayotganini va iqtisodiy jarayonlarda moliya bozorlari rolining tobora ortib borayotganini tasdiqlaydi.

Xulosa va taliflar.

Moliya bozorlari va tartibga soluvchilar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar zamonaviy iqtisodiy tizim barqarorligini ta’minlashda strategik ahamiyat kasb etadi. So‘nggi yillardagi global statistik ma’lumotlar moliya bozorlari hajmining izchil o‘sib borayotganini ko‘rsatmoqda, bu esa kapital oqimlari ko‘lamining kengayganini anglatadi. Bunday sharoitda samarali, shaffof va muvozanatli tartibga solish mexanizmlari investorlar ishonchini saqlash, tizimli xavflarni kamaytirish va moliyaviy barqarorlikni mustahkamlashda hal qiluvchi omil bo‘lib xizmat qiladi.

Prudensial nazorat, kapital yetarliligi talablari, oshkoralik standartlari hamda makroprudensial siyosat vositalari moliya tizimining barqaror ishlashini ta’minlaydi. Shu bilan birga, fintech va kriptoaktivlar kabi yangi moliyaviy yo‘nalishlarning jadal rivojlanishi tartibga soluvchilardan moslashuvchan va innovatsion yondashuvni talab etmoqda.

Umuman olganda, moliya bozorlari va regulyatorlar o‘rtasidagi samarali hamkorlik iqtisodiy o‘sish, investitsiya faolligi va moliyaviy xavfsizlikni ta’minlashning asosiy sharti hisoblanadi. Balanslashgan va zamonaviy tartibga solish tizimi barqaror moliyaviy muhitni shakllantirishda muhim omil bo‘lib qoladi.

Shu bilan birga, so‘nggi yillardagi global tajriba shuni ko‘rsatadiki, moliya bozorlari barqarorligi faqat bozor mexanizmlariga emas, balki samarali va institutsional jihatdan mustahkam tartibga solish tizimiga ham bevosita bog‘liqdir. Kapital oqimlarining hajmi ortib borayotgan sharoitda regulyatorlar tomonidan risklarni erta aniqlash, tizimli xavflarni cheklash va moliyaviy shaffoflikni ta’minlash bo‘yicha kompleks choralar ko‘rilishi zarur. Ayniqsa, makroprudensial siyosat vositalarining keng qo‘llanilishi moliyaviy inqirozlarning oldini olishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Bundan tashqari, raqamli moliya va innovatsion instrumentlarning kengayishi tartibga solish yondashuvlarini doimiy ravishda yangilab borishni talab etmoqda. Regulyatorlar tomonidan moslashuvchan, riskga asoslangan va xalqaro standartlarga uyg‘un nazorat mexanizmlarini joriy etish moliya tizimining barqaror va xavfsiz rivojlanishini ta’minlaydi. Shu bois, moliya bozorlari va tartibga soluvchilar o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikni kuchaytirish, axborot almashinuvini kengaytirish va institutsional salohiyatni oshirish kelgusida barqaror iqtisodiy o‘sishning muhim sharti bo‘lib qoladi.

1. Prudensial nazoratni kuchaytirish: Banklar va moliya institutlari uchun kapital yetarliligi, likvidlik va risklarni boshqarish talablarini xalqaro standartlar asosida muntazam takomillashtirish zarur.
2. Raqamli moliya sohasini tartibga solishni modernizatsiya qilish**:** Fintech va kriptoaktivlar bozorini nazorat qilish bo‘yicha aniq huquqiy baza yaratish hamda innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlovchi, lekin xavflarni cheklovchi mexanizmlarni joriy etish maqsadga muvofiq.
3. Oshkoralik va hisobdorlikni ta’minlash**:** Moliya bozori ishtirokchilari uchun moliyaviy hisobotlarni ochiq e’lon qilish, audit tizimini mustahkamlash va investorlar huquqlarini himoya qilish choralarini kuchaytirish lozim.
4. Makroprudensial siyosatni rivojlantirish**:** Tizimli xavflarni erta aniqlash va oldini olish uchun stress-testlar, kapital buferlari va monitoring tizimlarini keng qo‘llash tavsiya etiladi.
5. Regulyatorlar mustaqilligini ta’minlash**:** Tartibga soluvchi organlarning institutsional va moliyaviy mustaqilligini mustahkamlash moliya bozori barqarorligini oshiradi.
6. Xalqaro hamkorlikni kengaytirish**:** Global moliyaviy integratsiya sharoitida transchegaraviy nazorat va axborot almashuv mexanizmlarini kuchaytirish muhim ahamiyatga ega.
7. Moliyaviy savodxonlikni oshirish**:** Investorlar va aholining moliyaviy bilimlarini rivojlantirish bozor barqarorligini ta’minlash va spekulyativ xavflarni kamaytirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. International Monetary Fund (IMF). (2023). *Global Financial Stability Report: Safeguarding Financial Stability amid High Inflation and Geopolitical Risks*. Washington, DC: IMF.
2. International Monetary Fund (IMF). (2024). *Global Financial Stability Report: Financial Stability in the High-Rate Environment*. Washington, DC: IMF.
3. World Bank. (2023). *Global Investment Competitiveness Report 2023*. Washington, DC: World Bank Group.
4. World Bank. (2024). *Global Economic Prospects, June 2024*. Washington, DC: World Bank Group.
5. Bank for International Settlements (BIS). (2024). *Basel III Monitoring Report*. Basel: BIS.
6. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2023). *OECD Corporate Governance Outlook 2023*. Paris: OECD Publishing.
7. Financial Stability Board (FSB). (2023). *Global Monitoring Report on Non-Bank Financial Intermediation 2023*. Basel: FSB.
8. Global Sustainable Investment Alliance (GSIA). (2024). *Global Sustainable Investment Review 2024*.
9. McKinsey & Company. (2024). *Global Banking Annual Review 2024*.
10. Statista. (2024). *Global Fintech Market Size 2023–2025*.